

УДК 398+801.81(477.83/.86)(09) Спаська

Т. В. Луговик

Етнографічно-народознавчі студії Є. Ю. Спаської в Галичині та Буковині

У статті висвітлено діяльність відомої дослідниці народного мистецтва Є. Ю. Спаської в складі відділу допомоги населенню, що постраждало від воєнних дій у Західній Україні, схарактеризовано галицькі та буковинські етнографічно-народознавчі студії ученої, узагальнено внесок Євгенії Юрївни Спаської в дослідження та вивчення західноукраїнського етнокультурного регіону.

Ключові слова: Всеросійський Земський союз, відділ допомоги біженцям, відділ допомоги населенню, що потерпіло від воєнних дій, "шитки", "намітка", "попередник", "запaska".

В статье освещается деятельность известной исследовательницы народного искусства Е. Ю. Спасской в составе отдела помощи населению, пострадавшему от военных действий в Западной Украине, охарактеризованы галицкие и буковинские этнографические-фольклорные студии ученой, обобщен вклад Евгении Юрьевны Спасской в исследование и изучение западноукраинского этнокультурного региона.

Ключевые слова: Всероссийский Земской союз, отдел помощи беженцам, отдел помощи населению, пострадавшему от военных действий, "шитки", "наметка", "попередник", "запaska".

The article highlights the activities of the known researcher of folk art E. Yu. Spassky during the First world war as part of the division of assistance to people affected by hostilities in Western Ukraine. The article highlighted the features of the implementation of field ethnographic research of a novice ethnographer, in particular its role in the study of Western embroidery and weaving. The author defines the role and place of academic work in the cooperative movement in Western Ukraine, her efforts in organizing cooperatives in the revival of folk arts and crafts. Also described Galician and Bukovina ethnographic folklore Studio academic, summarizes the contribution of the author of the printed edition of the E. Yu. Spassky in the discovery and exploration of the West Ukrainian ethno-cultural region clarified the role of its scientific works among researchers of the Western region of the first half of the twentieth century.

Key words: all-Russian Zemstvo Union, the division of refugee assistance, the division of assistance to people affected by hostilities, "shitki", "the baster", "poperednik", "stepney".

*"І відкрилась одна з сторін цього життя,
частина душі народної – краса"
(М. Біляшівський)*

Дослідженням і вивченням життєвого шляху, наукової, етнографічної та музейної діяльності Є. Ю. Спаської займалися такі відомі учені, історики та етнографи, як С. Білокінь, В. Борисенко, Є. Шудря, Р. Маньковська та ін. Їх розвідки та студії дозволяють скласти цілісне уявлення про особисту долю і подвижницькі зусилля ученої в галузі народознавства та мистецтвознавства. Проте поза увагою учених залишаються ранні роки життя відомої дослідниці народного мистецтва. Дослідження одного з ключових періодів життя будь-якої людини – дитинства і юності, важливі з точки зору розуміння витоків зацікавленості та захопленнь у майбутньому, а в нашому випадку – народною культурою та побутом.

Євгенія Юріївна Спаська народилася 20 грудня 1891 р. у м. Ніжині, у високоосвіченій та інтелігентній родині місцевого священика Георгія Івановича Спаського. Багатодітна, проте глибоко віруюча, вихована в душі старої інтелігенції, родина Спаських прагнула дати дітям гарну освіту, виховати їх справжніми патріотами рідного краю. Саме батько – моральний еталон, взірець для наслідування, прищепив маленькій Євгенії почуття поваги, гідності та відповідальності перед собою і своїм народом, заклав основи для розуміння основних життєвих цінностей та моральних норм. Отець Георгій весь свій вільний час намагався присвятити дітям: спілкувався з ними, навчав читати і писати. А головне – навчав міркувати. Його довгі розмови та цікаві розповіді змушували замислюватися, формували в дітей живу уяву і спостережливість. Особливу цікавість викликали розповіді релігійного характеру, притчі і повчання. Як згадував рідний брат Євгенії Іван: "... Я щаслив, що до того, як был отдан в убивающую душу гимназию, был сослуживцем его в церкви <...> Как радостно было "помогать" ему служить Богу в пустой церкви с парой нищих у порога <...> И в воскресенье при полном храме виться около нашего доброго Отца – праведника Божьего! Спасибо ему за добро, которое он источал из себя! Какое счастье сосудила нам судьба, послал в мир в доме батюшки Спасского!" [5, с. 43–44]. В домі отця Георгія була величезна бібліотека, головним чином церковної та богослужбової тематики, книги якої читали всі члени родини. Тому не дивно, що діти

протоієрея Спаського робили значні успіхи у вивченні грецької мови, Закону Божого та історії. Ці дисципліни пізніше стали основою наукових інтересів Феодосія, Івана та Євгенії Спаських.

Вихована в душі патріотизму, любові та поваги до рідного краю, Євгенія Спаська змалечку захоплювалась красою Батьківщини, величчю історії та славного минулого своїх предків. Закінчивши Ніжинську жіночу гімназію імені Пелагеї Кушакевич, Євгенія Юріївна вступила на Вищі історико-словесні курси професора Гер'є у Москві, щоб отримати диплом історика. Сповнена запалу, надій і сподівань, Є. Спаська прагнула бути потрібною, корисною власному народу, займатися дослідженням та збереженням етнографічно-культурної спадщини земляків. Перша світова війна, і як наслідок – страшні людські втрати, голод, розруха не залишили Євгенію Юріївну осторонь. Щойно, отримавши диплом історика, вона вирішила негайно перекваліфікуватися – піти на навчання до приватної фельдшерсько-акушерської школи імені Петра Буштєдта, аби здобути професію медсестри і вирушити на фронт. Це доленосне рішення для Євгенії Спаської стало в майбутньому покаранням і щедрим подарунком долі водночас. Після шестимісячного навчання 23-річна Є. Спаська працювала санітаркою, згодом – штатною медичною сестрою в 2-му ніжинському земському шпиталі для поранених вояків. Робота в шпиталі в глибокому тилу видавалася для Євгенії Юріївни надто пасивним заняттям. Дізнавшись, що восени 1915 р. в Підволочиську (Тернопільська обл.) Всеросійський Земський союз заснував пункт допомоги біженцям, вона вирішила поїхати в Західну Україну. Так, Є. Спаська потрапила в прифронтний пункт харчування та перев'язки хворих, розташований поряд з лінією Південно-Західного фронту. Як пізніше писала Євгенія Юріївна в своїй першій науковій праці – невеличкій статті в книзі "Народне мистецтво Галичини і Буковини" (1919): "... з фронту по вузькій колії привозили потяги сотні тяжких, та тисячі легко ранених, висаджували їх в П. (Підволочиську – авт.) та повертали назад. Отряд годував, перев'язував ранених, яким доводилось по кількись день чекати в наклаузах та на вокзалі позафронтних потягів широкої колії. Праці було багато і праці до того важкої дуже. "Земляки" приїздили поранені. Голодні, погано одягнені, розлютовані..." [7, с. 18]. Згодом, коли залізнична колія стала ширококоліійною, потяги стали ходити до самого підволочиського шпиталю. "Не стало у отряда роботи, напосіла нудьга. Хто працював на фронті в медико-санітарному відділі, той добре знає те почуття досади та своєї непридатности –

в часи перерви боїв" – писала в своїй праці Євгенія Юріївна [7, с. 18]. "... Я почала блукати по побажурених окопах околицях... Раз надвечір я одійшла далеченько от П. і натрапила якось-то на великий буйний табір: повозки, коні, собаки, а навколо кострів діти, жінки, діди – все народ статурний, вроданний, убраний теж добре, в гарну незвичайну одежу. Розпитуюся – все біженці, здебільшого з Карпатів, з-за Долини, Жидачова, Журавна. Живуть серед поля, а годуються на пункті Земського союзу під П., і таких людей тут 900 душ. Подобалося мені з ними балакати, хоча сперш не дуже то довірливо відносилися до моєї хусточки. Далі призвичаюся, особливо дітвора: ця стала незабаром до мене цілими табунцями бігати "за цукерками" [7, с. 19–20].

Неймовірно, але і в такі важкі часи Є. Спаська, вражена розмаїттям та багатством етнографічно-культурної палітри Галичини і Буковини, знаходила час на власні невеличкі нотатки і розвідки. "Все що стосувалося до цього народу з його такою різноманітною, багатю та величною, як і рідні гори його, творчістю, захоплювало мене. Через це, коли завідуючому пунктом прийшло на думку зробити поміж своїх біженців історично-економічну анкету....., я з великою охотою згодилася помагати йому" – підсумовувала власні враження і почуття Євгенія Юріївна в статті [7, с. 19]. Підгодовуючи біженців, юна аматорка-дослідниця намагалася потай замальовувати їх одяг, занотувати особливості їх поведінки, манери та звички. В умовах воєнного часу, голоду та нескінченного потоку поранених ці невеличкі етнографічні нариси було своєрідним подвигом. "Обходячи хати, де осіли біженці, як тільки почалися холода, роспитуючи та балакаючи з ними, я придивлялася до всього і бачила дуже багато гарних і завжди власними руками зроблених речей. Святошні сорочки – чоловічі та жіночі, розкішно вишиті намітки, рушники, подушки, виткані пояси, попередники, запаски, панчохи, рукавиці пестрими виплетені візрцями, шкіряні безрукавки шкірою ж і пооблямовані, пояси. Торбинки, люльки металюм поцяцьковані, хрести, ціпки, вкриті різьбярськими визирунками – одно слово, всяка побутова річ всяка одежина зроблена з великою любовю, руками природженого мистця, ретельно, з роду в рід передававного, разом з старосвітськими візрцями своє велике почуття краси та свій хист, робили велике вражіння" – писала народознавиця [7, с. 21–22]. В ній містяться цікаві описи зовнішності та одягу населення Західної України: "Діди статурні, високі, з довгим волоссям, мовчазні, поважні, в білих свитках, з нерозлучною люлькою в зубах. Жінки теж

високого стану, дебелі, в хутряних безрукавках, вишитих сорочках, з під хусток вибивається густе стрижене волосся" [7, с. 20]. Чи не найзворушливішим моментом у її статті-спогадах був опис наступного випадку: "... ніде я не бачила такої дітвори чудесної, як оця з гірської Галичини... Одна кароока дівчинка років 8, одержавши свою пайку юшки та хліба, тут же і сіла обідати. Жвава дівчинка все враз нам про себе оповіла: "... батько на війні, мати вмерла" – сама самісенька Настуня за сусідами прибігла до нас. Поки вона їла та розповіда-ла, ми дістали блокнот і почали перемальовувати взірці з її руденького, всілякого кольору вовною помережаного каптанця..." [7, с. 20].

Придбати побутові речі у місцевого населення їй не вдалося ("продамо, а самі де купимо?" – бідкались вони), проте Є. Ю. Спаська встигла замалювати схеми побутових орнаментів і вишивки. "Подобались нам і ті взірці, що були на спинах свиток у дідів; наче деревце з рясними гілками, а по кутках закрутки якісь і квітки. Взірці шкіряних орнаментів безрукавок та шитки на сорочках жіночих, не дуже великі, але дуже густі, і все це добре перемальовувати та ще й од руки, нам зовсім не під силу було... Замовила теж фарбу і паперу в Києві, щоб перемалювати те, що я подужаю" [7, с. 22].

"Часто бува – одно добре діло виклика друге, відкрива новий простір для праці. Так було й тут: цілком утілітарне завдання, що взяв на себе "Отдѣлъ помощи населенію, пострадавшему отъ войны" Київського Комітету Всерос. Земського Союзу – дати заробіток тим, кого захопили страшні події війни, – примусило ближче підійти до народа, придивитися до його життя. І відкрилась одна з сторін цього життя, частина душі народної – краса. Чуйність осіб, що стояли біля діла помочі, їх енергія перетворили почуття в діло – і знов віджив цілий парост праці, пригніченої війною, праці, що має такий тісний звязок з мистецтвом" – писав у передмові до колективної збірки "Народне мистецтво Галичини і Буковини" відомий історик, етнограф, мистецтвознавець Микола Біляшівський [7, с. 7].

Після зміщення лінії фронту углиб українських земель, відділ допомоги біженцям, де працювала Євгенія Юріївна, повинен був "... проклинаючи війну..., мандрувати по білому світу" [7, с. 22]. "В страшенній тісноті, гидоті та холоді перебували... Сила була хворих, сила дітвори помірало..." – згадувала ці страшні часи Є. Ю. Спаська [7, с. 22]. Згодом, аби якимось чином підтримати населення, Євгенія Спаська організовувала художні артілі та промкооперації, залучала до роботи в них евакуйоване населення. З великим запалом юна аматорка взялася за цю справу, тим паче, що ідея створення арті-

лей і кооперацій була схвалена та достатньою мірою асигнована "зверху". Згорьоване населення неохоче приймало участь в заходах з відновлення виробництва. Молода дослідниця мала зацікавити і стимулювати процес відродження та збереження народних промислів, а разом з тим – елементів традиційно-побутової культури. З сумом згадувала вона про труднощі і перешкоди на її шляху: "Як принадити до шитків городянок з їх попованим німецькою школою смаком, а головним чином жидівок, біженок та виселенок, що ніяк не розумілися в народньому мистецтві Галичини?" [7, с. 25]. Євгенія Юріївна намагалася віднайти автентичні узори і "старосвітські" зразки. Як правило, помічниці були недосвічені й основною проблемою ставала "... ще та невпевненість в дійсній вартості визирунків, що компонували наші робітниці по селах, та видавали нам за дійсно народні! Замовляти ж шитки по взірцях з міських альбомів країні, такій на диво багатій роскішнім народним орнаментом, ніяк не хотілося, звичайно", – бідкалася дослідниця [7, с. 26]. Як не диво, ця важка, виснажлива і нервова праця приносила їй задоволення. Вже після закінчення війни з теплом і повагою вона згадувала місцеве населення, яке виявило "надзвичайно гарне, сердешне відношення до нас протягом всіх часів праці нашої... Довели нам, що не даремною забавкою була та наша праця, бо найправдивіший присуд їй могли скласти тільки ті люде, заради яких ми й працювали" [7, с. 31]. Дослідження буковинського та галицького народного мистецтва є невеликою за обсягом, проте вагомою складовою наукового доробку Євгенії Юріївни Спаської. Не маючи достатніх професійних знань й досвіду щодо проведення збору етнографічного матеріалу та умови, в яких вона цим займалася, підкреслює вагому значущість зібраних й описаних нею зникаючих зразків західноукраїнського народного мистецтва. Це дійсно обумовлює історико-культурну цінність даних розвідок і свідчить про глибоке зацікавлення та нестримну жагу до вивчення і збереження традиційних народних художніх промислів. Не дивно, що зусилля молодого дослідниці згодом втілилося в бажання присвятити цій справі все своє життя.

Література

1. Білокінь С. Мистецтвознавча діяльність Є. Ю. Спаської / С. Білокінь // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 6. – С. 64–67.
2. Білокінь С. Євгенія Юріївна Спаська / С. Білокінь // Україна: Наука і культура : щорічник. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 272–286.
3. Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920–1930 рр. / В. Борисенко. – К. : Генеза, 2002. – 387 с.

4. Борисенко В. На тернистій ниві української етнології: Катерина Грушевська, Ніна Заглада, Лідія Шульгина, Євгенія Спаська / В. Борисенко. – К. : Либідь, 2004. – С. 76–83.

5. Вуич Л. "Какое счастье сосудила нам судьба, послав в мир в доме батюшки Спасского!" / Л. Вуич // Ніжинська старовина : збірник регіональної історії та пам'ятокознавства. – 2011. – Вип. 11 (14). – С. 36–46.

6. Маньковська Р. Діяльність Є. Ю. Спаської на ниві музейництва / Р. Маньковська // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – 1997. – Вип. 2. – 578 с.

7. Народне мистецтво Галичини і Буковини. – К. : Типографія художньо-ремесленної школи-майстерні друкованої справи, 1919. – 65 с., іл.

8. Шудря Є. Всім серцем на Десні...: Зі спадщини народного мистецтва Євгенії Спаської / Є. Шудря // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 5/6. – С. 73–75.